

SLOVANSKÉ MEZILITERÁRNÍ SHODY A ROZDÍLY II.

V tomto textu pokračuji ve svých dosavadních úvahách o meziliterárnosti. I přesto, že se někdy pocituje *únava z metodologie*,¹ pokouším se nadále rozvíjet teoretické a metodologické principy Dionýze Ďurišina, zejména teorii o zvláštních (osobitných) meziliterárních společenstvích (později centrismech), a aplikovat je v nových společensko-politických a kulturních podmínkách u nás i v ostatním slovanském světě.

Když jsem nedávno psal o meziliterárnosti, literárním bilingvistu a inverzní dvojdomosti, zmínil jsem se mj. o dvojdomých monolingvních autorech a o některých shodných slovanských vývojových procesech v 19. a ve 20. století.²

Na příkladu česko-slovenského a bulharsko-makedonského (i šířeji balkánského) literárního a obecně kulturního vývoje poukážu dále na některé jejich shodné nebo společné rysy. Chtěl bych tak rozvést Ďurišinovo tvrzení o tom, že literární díla jedné národní literatury mohou působit také v kontextu jiné národní literatury.

V průběhu 19. a v první polovině 20. století probíhaly u novodobě se formujících slovanských národů dva hlavní procesy: 1. v souladu s obecně historickým vývojem v Evropě usilovaly o jazykově (národně) literární obrození. Souběžně s tímto úsilím se v národně obrozených programech západních, východních a jižních Slovanů prosazovaly integrační tendence, vycházející mj. z Kollárovovy koncepce čtyř hlavních slovanských jazyků. Ty se projevovaly mj. v tom, že se zdůrazňovala „potřeba jednoty“, tj. především jednoty jazykové (rusko-ukrajinsko-běloruské, česko-slovenské, slovinsko-charvátsko-srbské, bulharsko-makedonské) a že byl silný odpor proti jakémukoli rozkolu. V různých etapách probíhaly integrační a diferenciacní procesy s odlišnou intenzitou a časově různě dlouho. Mají však čtené totožné nebo shodné znaky, zejména v prostředí česko-slovenském a slovansko-balkánském.

Velmi stručně zde poukážu pouze na některé typologicky shodné rysy česko-slovenského a bulharsko-makedonského jazykově literárního a obecně kulturního vývoje v epoše tzv. národního obrození od počátků zavedení psaného, knižního, literárního, nikoli ještě v pravém slova smyslu spisovného jazyka do literatury a osvěty až po definitivní zformování národa a získání národní, politické, hospodářské, kulturní a náboženské samostatnosti ve čtyřicátých letech 20. století. Podobné typologicky shodné procesy probíhaly také např. u vý-

¹ Pospíšil, I.: Změna literárněvědného paradigmatu: pokus o česko-slovenský dialog. In: Literatury v kontaktech (Jazyk-literatura-kultura), Brno 2002, s. 26.

² Dorovský, I.: Studii za balkanskiot literaturen proces vo XIX i XX vek, MANU, Skopje 1992. Týž: Přínos a úskalí biliterárnosti (nejen česko-slovenské). In: Slovensko-české vztáhy a súvislosti, Bratislava 2000, s. 30–38. Týž: O literárním bilingvistu a inverzní dvojdomosti. In: Literatury v kontaktech (Jazyk-literatura-kultura), Brno 2002, s.11–20. Týž: Ještě o bilingvistu, biliterárnosti a dvojdomosti. In: SPFFBU, Slavica litteraria, roč. 2002, X 5, s. 19–25.

chodních Slovanů i v některých jiných slovanských a neslovanských zemích. Podle našeho názoru jsou to především tyto hlavní typologicky shodné rysy:

1. Jak slovanští obyvatelé Čech, Moravy a Slovenska, tak také slovanští obyvatelé Bulharska, Makedonie a Thrákie žili převážně nebo výlučně v rámci větších státně administrativních celků (Osmanské impérium, rakouská, resp. rakousko-uherská říše).

2. Jejich úředním (administrativním) jazykem nebyla čeština, slovenština, bulharština nebo makedonština, nýbrž němčina, maďarština, řečtina a turečtina. V úředním jazyce mohla vznikat (vznikala) umělecká a odborná literatura.

3. Na Slovensku se v 15.–19. století jako spisovný (u evangeliků jako církevní) jazyk užívala bibličtina, tj. čeština Bible kralické. Na území Makedonie (i Bulharska) se zase až do prvních čtyř desetiletí 19. století užívaly místní, nářeční překlady církevněslovanských liturgických textů do „prostého“, tj. obyčejným lidem srozumitelného, hovorového jazyka. Ovšem také tento jazyk byl směsí církevněslovanských, srbských, bulharských i tureckých jazykových prvků. V dalších desetiletích pak vznikaly texty v různých podobách formující se spisovné bulharštiny nebo četných makedonských i bulharských dialektů, interdialektů a naddialektů.

4. Makedonské (a vůbec jihoslovanské) a slovenské obrozenké tvůrce spojuje mj. také Budín (později též Pešť) jako univerzitní (od roku 1777) a multikulturní centrum, v němž žilo kromě maďarského a německého obyvatelstva také obyvatelstvo slovenské, srbské, bulharské, makedonské, řecké, rumunské, valašské, arbanaské (albánské) aj. národnosti. V Budíně, v tomto *maďarském Londýně* (Pavle Solarić), byly mj. národněobrozenké začátky jižních i západních Slovanů (Slováků), zde se v univerzitní tiskárně (pismeny slaveno-srbskija pečatni) tiskly také knihy v cyrilici.³

5. Mnozí slovenští intelektuálové, kulturní pracovníci, kněží aj., žijící v Horních Uhrách (na Slovensku) i v českých zemích tvořili (kromě toho, že psali latinsky nebo později německy) také česky, obdobně jako mnozí (nebo převážná část) literární a kulturní tvůrci v Makedonii, v emigraci i v Bulharsku psali, zejména od 2. poloviny 19. stol. do období mezi dvěma světovými válkami, svá díla převážně bulharsky.

Tematicky se jejich tvůrčí činnost, stejně jako díla mnoha jiných slovanských autorů, soustřeďovala především na otázky spojené s nejstarším cyrilometodějským obdobím a s dějinami Velkomoravské říše (mj. Ján Hollý, Tomáš Slavomil Hroš, Jozef Miroslav Hurban, Rajko Žinzifov a mnozí další obrozenci). V souladu se svým chápáním slovanských jazyků i Slovanstva vznikaly mnohé všeslovanské mluvnice. Kněz, politolog, literát a muzikolog Juraj Križanić (1618–1683), který patří k všestranným jevům protireformačního charvátského baroka 17. století, napsal v ruském vyhnanství mluvnici *Gramatično iskazanje ob ruskom jeziku* (1665, Mluvnická rozprava o ruském jazyce). Je to gramatika jím sestaveného všeslovanského jazyka, který byl směsí církevního

³ Koncem 18. a počátkem 19. stol. vyšla největší část srbských knih v Budíně, stejně jako všech pět knih makedonského raně obrozenkého autora Joakima Krčovského (1750–1820), a rovněž jedna kniha od Kirila Pejčinoviće (1771–1845).

jazyka ruské redakce, ruštiny a charvátské čakavštiny s prvky kajkavského nářečí. J. Križanić se mylně domníval, že ruský jazyk je slovanský prajazyk.

Také kněz a pedagog Pavel (Pavol) Doležal (1700–1778) ve své vynikající práci *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746, Mluvnice slovensko-česká) vycházel z přesvědčení, že čeština je jedno z nářečí všeslovanského jazyka. *Pozoruhodnou předmluvu* napsal mnohodomý polyhistor Matej Bel (1684–1749), který v ní podle Arna Nováka *projevil živé a nadšené češtví a slovanství*.⁴ Pedagog a advokát Ján Herkeľ (1786–1853) sestavil mluvnici *Elementa universalis linguae Slavicae...* (1826), v níž navrhol pravidlá spoločného slovanského jazyka a vyslovil a teoreticky rozpracoval myšlienku literárnej jednoty medzi všetkými Slovanmi.⁵ O budoucnosti jednotného slovanského jazyka byl přesvědčen také makedonský rodák z Ochridu Grigor Prličev (1830–1893). K tomu účelu sepsal *všeslovanskou* mluvnici, která byla směsí rodného ochridského nářečí, staroslovenštiny, ruštiny a bulharštiny.⁶

Vedle všeslovanské jazykové i historické problematiky se pozornost slovenských a makedonských (také mnoha tvůrců ostatních slovanských národů, kteří ovšem nejsou předmětem tohoto našeho pojednání) literárních a kulturních pracovníků stále více soustřeďovala na propagaci a poznání dějin a kultury slovanských národů. Odtud pak vedla cesta k historickým, jazykovým, literárním a kulturním otázkám vlastního národa a toho kterého dalšího slovanského národního společenství.

Jak pro mnohé slovenské, také také pro makedonské organizátory kulturního i politického života, literární tvůrce a iniciátory mnoha akcí, petic, spolků a sdružení bylo v uvedeném období charakteristické, že tzv. národní požadavky prosazovali jak v mateřském jazyce (slovensky, v makedonských nářečích), tak také nejčastěji česky nebo výlučně bulharsky.

Účastnili se činnosti mnoha slovanských i českoslovanských společností, čtenářských spolků, hájili *řeč československou* či společný bulharsko-makedonský jazyk stejně vášnivě a zaujatě, jako prosazovali spisovnou slovenštinu nebo makedonštinu (Michal Miroslav Hodža, Krste Misirkov aj.). Slováci přispívali do českých časopisů, almanachů a sborníků a vydávali svá básnická, prozaická a odborná díla česky i slovensky, Makedonci psali do bulharského periodického tisku ve svém nářečí nebo směsí naddialektů.

Zde se zastavíme a pojednáme o tom poněkud podrobněji. Řekli jsme, že v 15.–19. století byla na Slovensku čeština (vedle latiny a němčiny) jazykem církve. Např. Matej Bahil=Bahyl (1706–1761) vydával svoje protikatolické polemické spisy v 18. stol. v bibličtině. Organizátor kulturního života, překladatel a později biskup Daniel Bachát (1840–1906), překládal sice do slovenštiny, ale texty náboženské povahy uveřejňoval i v slovenských časopisech v bibličtině. Také jednu sbírku básní napsal česky. Česky psal rovněž povídky. Bibličtinou

⁴ Novák, A., Novák, J. V.: Přehledné dějiny literatury české, reprint 4. vydání, Atlantis, Brno 1995, s. 146–147. Zde je však název Doležalova díla uveden pod názvem *Grammatica slovenica bohemica*.

⁵ Encyklopédia slovenských spisovateľov, sv. 1, Obzor, Bratislava 1984, s. 191.

⁶ Dorovský, I. a kol.: Slovník balkánských spisovatelů. Libri, Praha 2001, s. 485–486.

psali mj. rovněž evangelický farář a historik Ladislav Bartholomeides (1754–1825)⁷, překladatel a básník Michal Bosý (1780–1847) a mnozí další.

Starší bratr Andreje Sládkoviče Karol Braxatoris (1806–1869) psal své epické skladby česky, náboženské knihy v bibličtině, ovšem zároveň se zastával Štúra a hájil ho proti sborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846).

Na několika vybraných příkladech bych chtěl ukázat konkrétní realizaci Ďurišinových teoretických principů. Zvolené příklady jsem rozdělil do několika skupin:

- 1) na inverzní autory, kteří byli zastánci jednotného jazyka, tj. na ty, kteří psali pouze jedním jazykem (např. česky, bulharsky, v nářečích), ale dnes patří do dějin dvou (několika) národních literatur (J. Kollár, P. J. Šafařík, Andrej Radlinský, bratři Miladinovovi aj.),
- 2) na ty, kteří byli nuceni psát úředním jazykem státu (říše), jenž nebyl jejich jazykem mateřským,
- 3) na tvůrce, kteří se národnostně cítili jinak, než v jazyce, v němž psali svá díla. A to ať už proto, že hájili myšlenku o jednotném jazyce, nebo proto, že se jazykově vzdělali v jiném než mateřském jazyce, např. v bibličtině, češtině, bulharštině, řečtině, srbštině aj. (Ondrej Šmal, Pavel Šramko, Arsenij Jovkov, Paskal Paskalevski, Angel Karatančev, Bohdan Pavlů, aj. Nemusím snad zdůrazňovat, že Slováci psali česky, maďarsky, Češi německy, Ukrajinci a Bělorusové rusky, Finové švédsky atd.).

Některé z uvedených autorů a mnohé další tvůrce dnes v souladu s Ďurišinovou teorií právem považujeme za tzv. inverzní dvojdomé a biliterární autory. Také např. slovenský osvícenský racionalista Samuel Čerňanský (1759–1809) napsal pravopisnou příručku *Nejhlavnější pravidla slovenské dobropísebnosti* (1802) česky, stejně jako dobrodružnou prózu o příhodách hraběte Beňovského (1808). Původem Slovák Vavřinec Benedikt z Nedožer (1555–1615), básník, matematik a hudebník, který působil jako profesor klasické filologie na pražské univerzitě, napsal latinsky vědecky vynikající (Arne Novák) mluvnici *Grammaticae Bohemicae... libri duo* (1603). *Ako prvý z našich vzdelancov si všímal rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Gramatika mala veľký význam pri normovaní českého spisovného jazyka a upevňovaní českého povedomia, ale je aj jedinečným prejavom starostlivosti o pestovanie a kultivovanie slovenského jazyka, čím sa Benedikt stal prvým podnecovateľom formovanie spisovnej slovenčiny* – konstatují slovenské prameny, které ho přirozeně řadí také do dějin slovenské literatury.⁸ Juraj Petermann (1710–1792) působil mj. v Dolní a Horní Lužici a jinde v Německu jako kazatel v česko-německém církevním sboru.⁹ Překládal do češtiny. Svými česky psanými básněmi (1785) *sa začlenil do vývinového kontextu českej obrodenskej literatúry*.

⁷ Brtánová, E.: Zmena kódu medzi uhorským a česko-slovenským literárnym kontextom. In: Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločenských, Nitra 2003, s. 249–252.

⁸ Encyklopédia slovenských spisovateľov, sv. 1, Obzor, Bratislava 1984, s. 45–46.

⁹ Tamtéž, sv. 2, s. 24.

6. Téměř ve stejném období probíhaly u Slováků a u Makedonců diferenciální procesy vedoucí k prosazení národního jazyka do literatury jako jazyka spisovného (štúrovská generace ve 40. letech 19. století, tzv. makedonisté počátkem 60. let téhož století).

Obdobné sjednocovací rysy mělo Gajovo ilyrské hnutí, které vycházelo z Kollárových myšlenek. Ilyrismu se připisoval často panslavistický charakter. Podle našeho názoru však ilyrské hnutí vycházelo především z velkocharvátských ideálů. Lyra Ilyrie měla spojit všechny nesladěné struny a měla vytvořit Velkou Ilyrii, mj. také jako protiváhu k Maďarům. Bylo to úsilí o zachování charvátské individuality a samostatnosti. Myšlenka jednotného jazyka pro všechny jižní Slovany, kterou prosazovali ilyrci, však nebrala v úvahu tehdejší diferenciální vývoj slovinštiny, bulharštiny a makedonštiny a jejich literatur.

Bulharské a makedonské obrození mělo nejen četné společné rysy, nýbrž probíhalo zejména v zápase za církevní samostatnost společně, stejně jako byly některé procesy společné pro české a slovenské národně a jazykově emancipační úsilí. Proto byl až neuvěřitelně shodný vývoj bulharsko-makedonský, který probíhal časově téměř ve stejném období jako vývoj na Slovensku. Bulharsko-makedonské úsilí o vytvoření a zavedení bulharského a makedonského spisovného jazyka probíhalo obdobně nebo stejně jako česko-slovenské diferenciální a integrační snahy.

Teprve počátkem 60. let 19. století se poprvé výrazněji projevily v prostředí bulharské a makedonské inteligence tři hlavní tendence. Obdobně jako Ján Kollár v případě češtiny, také mnozí bulharští a makedonští obrozenci byli mj. pro jednotný bulharsko-makedonský jazyk. Makedonští separatisté (makedonisté) ovšem poukazovali na to, že se bulharská nářečí liší od nářečí makedonských a začali prosazovat ideu samostatné makedonštiny.

V dalších čtyřech desetiletích předminulého století pak neustále sílilo hnutí makedonistů, které se stále výrazněji projevovalo jako separatismus. Projevil se mj. také v tvorbě učebnic, mluvnic a slovníků. Také Bulhaři a Makedonci se přitom opírali o gramatické a lexikografické principy Josefa Dobrovského.

Na takovém základě vznikly mj. mluvnice a slovníky Gjorgija Pulevského. Od Pulevského pak vedla cesta ke Krstemu Misirkovovi, který se ve své knize *Za makedonckite raboti* (1903, O makedonských záležitostech) zabýval mj. dějinami, kulturou a jazykem makedonských Slovanů. Mj. napsal: *Formování Makedonců jako samostatné slovanské národnosti je nejobvyklejším historickým procesem, jenž je podobný procesu vzniku bulharského nebo srbocharvátského národa.*

Od Misirkovových *Makedonských záležitostí* pak vedla cesta k uznání makedonštiny jako spisovného jazyka v roce 1945 v samostatné Makedonské republice, která byla součástí poválečné jugoslávské federace.